

Михайло Димид

ЧИ ПЕРСПЕКТИВНА ЕКУМЕНІЧНА ПОЗИЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ?

Журнал «Богословія» друкує Концепцію екуменічної позиції Української Греко-Католицької Церкви. Треба вітати таку ініціативу та саме написання Концепції. Це було нелегко зробити, беручи до уваги, що самі єпископи УГКЦ, зібравшись на свій Синод у вересні 1998 р., не змогли остаточно висловити чітку екуменічну позицію УГКЦ, хоча вони (єпископи), у свою чергу, переконані, що така ідентичність ясно окреслена.¹

У Концепції вказані такі головні моменти:

1. Екуменізм невід'ємний від християнства.
2. Через Католицьку Церкву спасаються всі люди, які вірують у Христа.
3. Треба й надалі зберігати стан «єдності Церков християнського Сходу з Апостольським Престолом», бо це «факт повноти церковності».

Ці еклезіологічні засади можуть бути розвинуті принаймні у двох напрямках, які, в свою чергу, визначають різні моделі ідентичності УГКЦ:

1. УГКЦ – як одна з частин Київської Церкви – зберігає стан єдності з Римською Церквою, одночасно розвиваючи сопричастя з іншими Церквами, наприклад Царгородською чи Московською. Римська Апостольська Столиця не лише не гальмує цього процесу, а навпаки, сприяє йому.

2. УГКЦ – як одна з частин Київської Церкви – зберігає єдність лише з Римською Церквою і вважає, що в тому єдиному моменті полягає повнота єдності й церковності, як на це їй вказує римська еклезіологія. (Однак постає запитання, чому УГКЦ відчуває брак цієї повноти у щоденному житті в Україні).²

¹ Василь (Медальт), єпископ. Ідентичність Української Греко-Католицької Церкви. Екуменічний аспект // В пошуках ідентичності. Документи Східних Католицьких Церков. – Львів, 2000. – С. 95-104.

² В умовах діаспори ці відчуття інші.

Римський Архієрей Іван Павло II в Апостольському листі *Orientalis lumen* («Світло Сходу»), п. 21, пише:

Після ствердження існування таких двох різних напрямів розвитку, різної динаміки екуменічних дій, постає наступне запитання: що для УГКЦ є більшою і важливішою «повнотою церковності» – Київська чи Римська еклезиологія?

Щоб відповісти на нього, треба спершу вяснити:

1. Який вимір ми розуміємо під «повнотою церковності»: канонічний чи сотеріологічний?

«Вже декілька разів зазначалося, що здійснена повна єдність Східних Католицьких Церков з Римською Церквою *не повинна спричинювати зменшення свідомості власної тотожності та самобутності* [виділ. власне] («Світло народів», № 24). Якщо ж це сталося, Другий Ватиканський Собор закликає їх повністю віднайти власну ідентичність, маючи «право та обов'язок керуватися своїм окремим правопорядком як таким, що доручається шанігідним минулим, відповідає звичаям своїх вірних та виглядає більш достосованим для забезпечення добра їхніх душ» («Світло народів», № 5). Ці Церкви носять на своїх тілі рани *драматичного розбиття* [виділ. власне], бо ще не досягнена цілковита єдність з Православними Східними Церквами, з якими вони поділяють спільну спадщину їхніх Отців». (Тут і далі цитати з неукраїномовних джерел подаються у перекладі автора).

Єпископ Василь (Лостен), правлячий архиєрей Стемфордської єпархії в США:

«Римський католицизм і східне православ'я призвичаїлися до схизми (нехай Бог їм простить це!), але ми, східні католики, ніяк не можемо до неї по-справжньому звикнути. Ми завжди *напружені*, бо всупереч усьому любимо як православ'я, так і католицизм, і не можемо прийняти *відділення від жодного з них*. Це напруження часто не помітне, навіть протягом довгих проміжків часу, але воно існує і завжди з'являється наново» (Basil (Losten), bishop of Stamford. The roman Primacy and the Church of Kiev // Logos. – Ottawa, 1993. – Vol. 34. – No. 1-2. – P. 78-79).

Єпископ Всеволод (Майданський), правлячий архиєрей Української Православної Церкви в США та Канаді (Всеволенського Царгородського Патріархату), каже:

«Мої браття, ми є єпископами, яким Бог доручив бути провідниками нашої пастви. Ми бачимо голод і спрагнення єдності нашої Київської Церкви, ми відчуваємо цей голод і спрагнення, й наша паства вимагає цього голодним, нетерплячим домаганням. Господь дав нам можливість досягнути цієї єдності. Наш обов'язок вести нашу паству по правильній дорозі згідно волі Христа на шляху церковної єдності, *йти в православній вірі з правдивою католицькою любов'ю*, яка обіймає всіх. Ми мусимо знайти дороги, очистити наші наміри й наміри наших вірних, досягнути церковної єдності, *яка по справжньому була б православною й справжньою католицькою*, щоб навчати Правди Святого Євангелія й справжнього життя, яке лиш одне може принести нам мир і спасіння» (Всеволод (Майданський). Звернення до учасників Синоду Української Греко-Католицької Церкви (Львів, 26 травня 1992 року) // Logos. – Ottawa, 1993. – Vol. 34. – No. 1-2. – P. 310).

«В документах Берестейської Унії зберігається пам'ять про Церкву Царгороду й впевненість, що Церква Києва є досі однієї релігії з Константинополем. Артикул 31 Берестейської Унії *висловлює надію на те, що ми зможемо віднайти цю єдність*. Велика Церква Царгороду, можливо, розуміючи, що Митрополит Михаїл та інші єрархи Церкви Київської намагалися поступити якнайкраще в даній ситуації, ніколи не видала *формального синодального акту, щоб судити чи засудити Унію в Бересті*» (там само. – С. 308).

2. Чи через Католицьку (Соборну) Церкву спасаються всі люди, які вірують у Христа, у тому числі ті, що не практикують римської еклезіології («факт повноти церковності»), тобто незалежно від канонічно-церковного статусу людини?»³

Відповідно, таке різне розуміння еклезіології призводить до різної церковної феноменології:

«Разом, Дорогі мої Брати, ми мусимо поставити суттєве запитання до Церкви Риму: якщо сучасний стан Східних Католицьких Церков є "перестарілим зразком, який виникає з перестарілого богослов'я, й не є жадним зразком церковної єдності" (як Рим це публічно твердив декілька разів), тоді чому ми мусимо перебувати у цьому стані? Наша Київська Церква повинна бути справжнім зразком для церковної єдності, зразком надії на майбутнє, а не залишком відкиненого минулого» (там само. – С. 312).

Блаженніший патріарх Мирослава Іван (Любачівський) стверджує:

«Бачу, що точки 13 і 14 є особливо ясні й стислі у представленні теологічної основи відношень між Церквами Православною і Католицькою: Розуміння Церкви як спільноти, взаємне визнання одна одної як "Церков-Сестер" та елементів, які з цього випливають [...]. Це очевидно відноситься до Церкви, яку я очолюю, оскільки Східну Католицьку Церкву також повинні розглядати як "Церкву-Сестру" у відношенні як до місцевої Православної Церкви («Світло народів», № 14-15), так рівнож відносно Церкви Риму. Інакше можна би було твердити, що коли досягнеться повну спільність між Церквами, вони перестануть бути "Сестрами"» (Становище Блаженнішого Мирослава Івана до резолюції 7-ої сесії Спільної Міжнародної Комісії для провадження богословського діалогу між Римо-Католицькою та Православною Церквою (Рим, 3 серпня 1993 р.) // І. Мончак. Самоуправна Київська Церква. – Львів, 1994. (Далі – Мончак. Самоуправна). – С. 168).

«У точці 12 заявляється, що "уніатизм", як форма "місіонерського апостоліату", є несприйнятливим методом і моделем єдності. Тут треба зробити розрізнення між методом і моделем, оскільки метод говорить про середники уніфікації, тоді коли "модель єдності" відноситься до цілі або висліду. Не можна змінити історичних подій і методів минулого, а в наш час "уніатизм" як середник церковної єдності треба відкинути як несприятливий. Проте є можливо змінити висліди "уніатизму", самі Східні Католицькі Церкви. Іншими словами, є можливо змінити модель. Це включас не лише зобов'язання з боку східних католиків відкрити свою власну теологічну й духовну спадщину, як II Ватиканський Собор заохочує, але також зобов'язання з боку Римського Престолу змінити канонічні стосунки між ним і Східними Католицькими Церквами так, щоб вони справді стали сприйнятливим еклезіологічним моделем для православних. Читаючи між рядками, можна припускати, що новий Кодекс Канонів Східних Церков це той модель, який Баламанд уважає несприйнятливим» (там само. – С. 168).

«Київській Церкві повинні дати можливість бути самою в собі, оскільки зрештою вона є матірною Церквою всієї Русі» (там само. – С. 171).

³ В енцикліці Папи Римського Івана Павла II *Ut unum sint* («Щоб усі були одно») про екуменічну діяльність (25 травня 1995 р.) подається:

У п. 10: «[II Ватиканський] Собор говорить, що Христова Церква "остається в Католицькій Церкві, під керівною наслідника Петра і єпископів у злуці з ним",

1. Помісні Церкви (об'єднані і сильні як такі)⁴ живуть у сопричасті одна з одною під проводом наступника св. Петра. Він же втручається в міжцерковні справи, якщо його про це просять, але ніколи не у внутрішні справи цих Церков.

визнаючи одночасно, що "поза її організмом знаходяться численні *перві* (елементи) *святості та правди*, що, як дари властиві Христовій Церкві, спонукують до католицької єдності" ("Світло народів", № 8). "Тому і самі Церкви, і громади роз'єднані, хоча й уважаємо, що вони мають браки, *не є позбавлені в містоті спасіння свого значення та ваги*. Дух Христа не відмовляється *уживати їх як засобів спасіння*, яких сила походить від повноти благодаті і правди, що доручена Католицькій Церкві" ("Відродження єдності", № 3).

У п. 11: «Завдяки Божій Благодаті не було, однак, знищено те, що належить до структури Христової Церкви, ані сопричастя, яке й надалі єднає її з іншими Церквами і Церковними Спільнотами. Властиво, елементи освячення і правди, присутні різною мірою в інших Християнських Спільнотах, *становлять об'єктивну поставу сопричастя*, хоч недосконалого, що існує поміж ними і Католицькою Церквою. До тієї міри, наскільки елементи ці знаходяться в інших Християнських Спільнотах, у них дійово присутня Христова Церква. Тому II Ватиканський Собор говорить *про левне – хоч недосконале – сопричастя*" ("Відродження єдності", № 3).

Конституція *Lumen gentium* підкреслює, що Католицька Церква "свідома своєї злуки із-за багатьох причин з тими Спільнотами, правдивою свого роду злукою у Святому Духові" (п. 15).

У п. 12: «Цитована Конституція особливо перераховує "елементи освячення та правди, які в різний спосіб *є присутні і діють поза видимими границями Католицької Церкви...*" (див. "Світло народів", № 15)".

Щодо Православних Церков, у прийнятому Собором Декреті про екуменізм стверджується зокрема, що "через відправу Євхаристії Господньої в цих поодиноких Церквах, *Церква Божя будується і росте*" ("Відродження єдності", № 15). **Визнання цього є наказом правди.**

У п. 13: «Той самий документ ясно формулює доктринальні імплікації цієї ситуації. Говорячи про членів згаданих Спільнот, стверджує: "Оправдані вірою в хрещенні, втілюються в Христа, тому слушно називаються християнським ім'ям та слушно діти Католицької Церкви признають їх за братів у Господі" ("Відродження єдності", № 3).

Стосовно численних благ, присутніх в інших Церквах та Церковних Спільнотах, Декрет додає: "Все те, що походить від Христа і до Христа провадить правно належить до єдиної Церкви Христової. Немало також священних дійств християнської релігії звершується і в братів від нас роз'єднаних, що різними способами, відповідно до різних обставин кожної Церкви чи Спільноти, *без сумніву можуть зроджувати справжнє життя благодаті, та треба уважати їх за спосібних відкрити вступ у спільноту спасіння*" ("Відродження єдності", № 3).

Це екуменічні тексти цюнайбільшої вагомості. Поза межами католицької спільноти немає еклезіальної пустоти. Численні елементи найвищої вартості («єхіма»), які в Католицькій Церкві інтегрально включені в повноту засобів спасіння і дарів благодаті, що творять Церкву, перебувають *також в інших Християнських Спільнотах.*

⁴ Наприклад, Київська Церква не була б поділена на різні конфесії, як-то УГКЦ, УПЦ (МП), УПЦ КП і УАПЦ.

2. Ряд Помісних Церков, за своєю суттю не з'єднаних,⁵ не перебувають у сопричасті,⁶ а поєднані лише догматичним вузлом із «зовнішнім» Римським Апостольським Престолом. Римський Архієрей, коли побажає або коли на це вказує канонічне право (ним самим промульговане для інших Церков), втручається в їхні внутрішні справи.⁷

Як бачимо, питання ці дуже делікатні й неприємні, але їх треба ставити та шукати на них щирої відповіді.

⁵ Типова ситуація для всіх Східних Церков, залежних від Риму. Щасливими винятками є Маронітська та Італо-Албанська Церкви.

⁶ Наприклад, Київська Церква з Малабарською чи Антіохійська з Коптською.

⁷ Декілька екуменічних проблем щодо офіційного вчення Римо-Католицької Церкви про ставлення до Православних Церков подано в офіційних документах цієї Церкви, наприклад:

Конгрегація у справах віровчення Римського Апостольського Престолу. *Лист до Єпископів Католицької Церкви про деякі аспекти Церкви в розумінні її як сопричастя (Communionis ratio)* від 26 травня 1992 р. (див.: AAS 85 (1993), 838-850):

П. 17: «Сопричастя те заходить перш за все із Східними Православними Церквами; незважаючи, що є роз'єднані із Петровою Столицею, залишаються з'єднані з Католицькою Церквою стислим зв'язком, яким являється апостольське передання і гідно звершувана Євхаристія, і тому заслуговують на назву *Партикулярні Церкви* ("Відновлення єдності", № 14-15)". *Через відправу Євхаристії Господньої в цих поодиноких Церквах, Церква Божа будується і росте ("Відновлення єдності", № 15)", оскільки "в кожному звершенні Євхаристії правдиво реалізується Одна Свята, Католицька та Апостольська Церква ("Світло народів", № 5, 14)".

Однак оскільки сопричастя з Вселенською Церквою, котру представляє Наступник Петра, для Партикулярної Церкви *не є чимось зовнішнім*, а одним із її внутрішніх і основоположних елементів, це означає, що ті шанігідні Християнські Спільноти носять також *рани на своїм бутті Партикулярною Церквою*. Рана є ще глибшою в Церковних Спільнотах, які не зберегли Апостольського Передання і важко звершеної Євхаристії. Ця ситуація є раною також для Католицької Церкви, покликаної через Господа, щоб стати для всіх "одним стадом і одним пастирем" (Йо. 10, 16), оскільки перешкоджає тій повно реалізувати її вселенськість в історії».

Подано ще одне пояснення Конгрегації у справах віровчення щодо застосування виразу «Церкви-Сестри» (від 30 червня 2000 р.) (див.: Nota Kongregacji Nauki Wiary odnośnie do wyrażenia «Kościoły Siostrzane» // Zwiastowanie. – 2000. – № 3. – S. 44-47):

П. 10: «По суті, в точному значенні *"Церкви-Сестри"* є виключно *Партикулярні Церкви* (чи зібрання Партикулярних Церков, як, наприклад, Патріархати та Митрополії) між собою ("Відновлення єдності", № 14). Залишається зрозумілим також, що коли вираз "Церкви-Сестри" застосувати у точному значенні, то Вселенська Церква, Одна, Свята, Католицька й Апостольська, є не Сестрою, а Матір'ю всіх Партикулярних Церков».

П. 11: «Можна говорити про поняття "Церкви-Сестри" у властивому значенні також стосовно католицьких і некатолицьких Партикулярних Церков, і тому Партикулярну Церкву Риму можна також окреслювати як Сестру всіх Партикулярних

Виходячи з вищесказаного, можна висувати дуже реалістичну ідею, що для греко-католицької частини Київської Церкви важливіше відновити внутрішню єдність і приносити своєму народові спасіння як гармонійно злучена християнська родина, котра, відновивши Київську еклезіологію, працюватиме до канонічного сопричастя з іншими Апостольськими Престолами.⁸

Церков. Однак, як уже було сказано, не можна говорити у властивому значенні, що Католицька Церква є Сестрою якоїсь Партикулярної Церкви чи групи Церков. Тут ідеться не лише про питання термінології, а, перш за все, про збереження основної католицької істини, тобто правди про єдність Церкви Ісуса Христа. Реально існує тільки одна Церква («Світло народів», № 8), і тому в множині слово «Церкви» може відноситися лише до Партикулярних Церков.

Внаслідок цього належить уникати – як джерела непорозуміння і теологічного сум'яття – такої формули, як «наші дві Церкви», яка немов вказує, якщо застосовувати її до Католицької Церкви і цілості Православних Церков (чи однієї Православної Церкви), на множинне число не тільки в площині Партикулярних Церков, а й у площині Однієї, Святої Вселенської та Апостольської Церкви, яка визнається в Символі Віри і реально існування котрої, як видається, у такий спосіб стає менш очевидним».

П. 12: «Укінці, належить взяти до уваги, що твердження "Церкви-Сестри" у властивому значенні, як свідчить спільна Традиція Заходу та Сходу, може застосовуватися виключно до тих церковних спільнот, які зберегли важний Єпископат і важну Єхаристію».

Конгрегація у справах віровчення також видала Декларацію *Dominus Iesus* («Господь Ісус») про спасительну єдність і універсальність Ісуса Христа і Церкви (від 6 серпня 2000 р.):

П. 17: «Таким чином, існує тільки одна Церква Христова, яка перебуває в [subsistit in] Католицькій Церкві, котрою керують Наступник св. Петра та єпископи у єдності з ним. Церкви, які, не перебуваючи в досконалому сопричасті з Католицькою Церквою, залишаються, попри те, пов'язаними з нею найтіснішими зв'язками, тобто апостольським преемством і важною Єхаристією, є правдивими Помісними Церквами. Тому Церква Христова перебуває й діє також і в цих Церквах, навіть якщо вони не перебувають у повному сопричасті з Католицькою Церквою, не приймаючи католицького вчення про Примат (найвищу й загальну владу), яким, із волі Божої, силою свого уряду володіє Єпископ Римський і який він здійснює щодо всієї Церкви» (див.: Богослов'я. – 2001. – Т. 65. – С. 252).

⁸ Відносно самоуправності існують такі джерела:

Булла Папи Римського Климента VIII «Годиться Римському Архієреєві» від 23 лютого 1596 р.:

«[...] З повноти влади Апостольської (Римської) Столиці установлюємо і наказуємо цим нашим назавжди зобов'язуючим розпорядженням наступне: якщо трапиться після того, що будь-яка з їхніх вищезгаданих катедральних церков або єпископських столиць [...] буде позбавленою втіхи пастиря або стане опорожненою в будь-який спосіб, той, хто згідно з їхнім звичаєм чи в дозволений їм спосіб буде обраний або призначений до вищезгаданих церков, позбавлених втіхи пастиря або опорожнених, може і повинен бути затверджений або введений в

Твердження, що єдність Київської Церкви для конкретного вірного тієї Церкви є основнішою, – це реальне відображення щоденної дійсності міжособових і суспільно-політичних відносин в Україні; але й більше того – це слідування шляхом реального здійснення єдності: подружжя – родина – парафія – спархія (місцева Церква) – Помісна Церква – Соборна Церква. Але при такому вирішенні питання «повноти церковності» виникають інші труднощі: дійсна помісність УГКЦ є наразі нічим реально не підкріпленою еклезіологічною ідеєю, бо в нинішніх обставинах нема підстав навіть думати про реальність з перспективи «подвійного сопричасття»⁹ для внутрішнього оздоровлення всіх частин Київської Церкви, на

уряд вищезгаданим Архiepісколом-Митрополитом Київським і Галицьким, теперішнім або тим, займатиме тоді те становище, з повноваженням і в імені Апостольської Столиці, і до нього належить обов'язок хіротонії» (див.: Основні Документи Берестейської Унії. – Львів, 1996. – С. 79).

У своїй праці про Самоуправну Київську Церкву о. Ігор Мончак пише, що в цьому документі «затверджені два головні елементи самоуправної Помісної Церкви: свободний вибір єпископів та їх потвердження і рукоположення Київським Верховним Архiepісколом без потреби папської інтервенції; свободний вибір Київського Верховного Архiepіскопа, але з застереженням, щоб ново-вибрані верховний архiepіскоп просив і одержав потвердження Римського Архiepірея» (Мончак. Самоуправна, див. прим. 2. – С. 29).

Патріарх Йосиф (Сліпий) писав:

«УГКЦ є Церквою свого права, вона в повному значенні слова католицька, бо має повноту християнської віровизначеної спадщини і зберігає свою поєднаність з Петром. Вона в повному і справжньому розумінні православна, бо зберігає і охороняє передану спадщину Господньої благовісті Отців Церкви і Вселенських Соборів з часу перед трагічним роздором поміж Сходом і Заходом – "fides orthodoxo-catholica"» (Твори Кир Йосифа Верховного Архiepірея і кардинала. – Рим, 1968-1985. (Далі – Й. Сліпий. Твори). – Т. 14. – С. 272).

«Доводив я папі Павлові VI, що в Східній Церкві ні папи, ні навіть Помісні Собори не встановляли патріархів окремих помісних Церков. Звершення цих Церков патріаршим вінцем було завжди свочем дозрілої християнської свідомості у Божому люді» (Заповіт Блаженішого патріарха Йосифа Сліпого. – Філядельфія, 1992. – С. 12).

⁹ Стосовно питання «подвійного сопричасття» маємо знаменне Пастырське Звернення Блаженішого патріарха Мирослава Івана (Любачівського) «Про Єдність Святих Церков», де він пише:

«Від початків християнізації України й від часів створення нашої старинної Київської Митрополії наша Церква постійно старалась зберігати євхаристійну єдність, як з Християнським Заходом, тобто з Церквою Риму, яка, за словами святого Ігнатія Антіохійського, "предсїдає в любові", так із Християнським Сходом, особливо з Церквою Царгороду, від якої святий князь Володимир і весь народ Руси-України прийняв цїнну перлину, православну віру", як це ми співаємо в тропарі на його честь» (Мирослав Іван (Любачівський). Пастырське Звернення «Про Єдність Святих Церков» (7 квітня 1994 р.) // *Мета*. – 1994. – № 8-9. – С. 9).

зразок змагань Єрусалимської (Мелхітської) Церкви.¹⁰ Взагалі немає реальних шансів оперувати (не те що діяти) стосовно Київської Церкви такими категоріями, як прийняття рішення і дія згідно з власними традиціями і законами, а відтак – інформування про це Церков-Сестер Риму і Москви, які відповідають скріпленням сопричастя. Чогось подібного не існує, хоча згідно з церковним правом така ідея мала б право на існування.

«Коли отці Берестейського Собору в 1596 році відновили нашу єдність з Римом, якої Київська Церква ніколи формально не зірвала, вони висловили надію, що "коли б Господь Бог волею і благодаттю своєю Святою дозволив цього дідждатись, щоб і решта нашої братії Східної Церкви грецької традиції приступила до святої єдності із Західною Церквою" (артк. 31). У наступних століттях, особливо під натхненням проводом Митрополита Йосифа Веляміна Рутського і Митрополита Петра Могили, *Києво-Галицька Церква, поділена не з власної волі, але в наслідок суперечки між Сходом і Заходом, старалась різними способами віднайти свою страчену єдність*» (там само. – С. 9).

На ту саму тему писав послання «Про поєднання в Христі» (3 червня 1977 р.) патріарх Йосиф (Сліпий):

«Найчисельніші Церкви в нас (в Україні) є Православна та Католицька, і безсторонно кажучи, немає між нами суттєвої догматичної різниці, як про це показують теологічні студії і свідчить історія. Правду кажучи, розлам і поділ є піддержувані тільки ззовні, від тих, які знають, що тим ослаблюють український нарід і Церкву» (див.: Знаки Часу. До проблеми порозуміння між Церквами /Ред. З. Антонюк, М. Маринович. – Київ, 1999. (Далі – Знаки часу). – С. 143).

«Світлим моментом в нашій історії було порозуміння на тлі патріархату між обома Церквами за митрополита Петра Могили і Йосифа Веляміна Рутського. На жаль, їх висока ідея згоди не здійснилася» (там само. – С. 144).

¹⁰ Архиепископ Мелхітської Греко-Католицької Церкви Ілля (Зогбі) сформулював 18 лютого 1995 року короткий Символ Віри:

I. Вірую в усе, чого навчає Східне Православ'я.

II. Перебуваю в солричності з Римським Архисреєм у межах, визначених Святими Східними Отцями для першого серед Єпископів у першому тисячолітті, перед поділом.

Це визнання – як таке, що виконує «достатню умову для відновлення єдності православних Церков з Римом», – прийняв греко-православний митрополит Георгій (Georges Khodr). Так само вчинив греко-католицький архієпископ Баальбецький Кирил Салім Бутрос. Той самий Символ Віри особисто підписали всі члени греко-мелхітського Синоду (за винятком двох) (див.: Elias (Zoghby), Greek-Catholic Archbishop of Baalbek. *Orthodox in Union? Yes! Uniate? No!* // *Eastern Churches Journal*. – 1995. – Vol. 2. – No 3. – P. 16-28; цитується за: В. Гриневич. Проти примирення зі схизмою // *Сопричастя*. – 1996. – № 3-4. (Далі – *Гриневич*). – С. 197. Див. також: «*Projet de double communion*» // Zoghby E. (Archbishop). *Tous schismatiques*. – Beyrouth, 1981. – P. 125-144).

Це рішення передали греко-католицькому патріархові Максимові V на закінчення Святого Синоду, що відбувався в Рабу, у Лівані (1995 р.), а також греко-православному патріархові Антіохії Ігнатію IV Газімові (див.: *Initiative of Archbishop Elias (Zoghby)* // *Eastern Churches Journal*. – 1995. – Vol. 2. – No 3. – P. 14; цитується за: *Гриневич*. –

Не говоримо тут про Константинопольську Церкву-Матір, зв'язок з якою майже цілковито втрачено.¹¹

Розгляньмо інші частини Київської Церкви і проаналізуємо греко-католицьке розуміння їхньої еkleзіології. Коли з перспективи УГКЦ слухати

С. 199). Майже єдиний схвалення сформульованого архієпископом Іллею (Зорбі) визнання віри є знаком залочаткування процесу поступового об'єднання Антіохійського патріархату.

¹¹ Навряд чи можна позитивно оцінювати з духовної точки зору брак сопричастя і любові між дочкою і матір'ю чи між сином і батьком. Для відносин між Церквами зразок майбутньої єдності між Сходом і Заходом треба шукати в першому тисячолітті. Про це говорить в енцикліці Папи Римського Івана Павла II про єкуменічну діяльність *Ut unum sint* («Щоб усі були одно») (25 травня 1995 р.):

«Декрет про єкуменізм *Unitatis redintegratio* у своєму історичному полі зору ніколи не випускає з уваги єдність, якою Церква, незважаючи ні на що, жила в першому тисячолітті. Вона у деякому сенсі набуває значення зразка. «Священному Соборові приємно [...] нагадати всім про те, що на Сході розквітли численні помісні чи місцеві Церкви, між якими перше місце займають Патріарші Церкви, серед яких немало славних своїм апостольським походженням» («Відновлення єдності», № 14)».

«Історичний шлях Церкви почався в Єрусалимі в день П'ятдесятниці й увесь її первісний розвиток у тодішньому світі обертався навколо Петра й Одинадцяти (пор. Діян. 2, 14). Церковні структури на Сході й на Заході творилися на основі цієї апостольської спадщини. Єдність Церкви в першому тисячолітті зберігалася у тих самих структурах завдяки єпископам, Апостольським Наступникам, що перебували у спілкуванні з єпископом Риму. Якщо сьогодні, наприкінці другого тисячоліття, ми спробуємо поновити повноту спілкування, то мусимо звернутися саме до тієї структурної єдності» (п. 55).

Пор. також: Іван Павло II. Апостольський лист *Novo Millennio Ineunte* («На початку Третього Тисячоліття») від 6 січня 2001р., п. 48:

«У тій перспективі віднови, розпочатої через Ювілей, споглядаю з великою надією на Східні Церкви, віруючи, що буде в повноті відновлений той обмін дарів, який збагачував Церкву першого тисячоліття. Нехай пам'ять про часи, коли Церква дихала «двома легенями», спонукає християн Сходу та Заходу, щоби йшли разом у єдності віри, шануючи оправдану різноманітність, у взаємодопомозі, як члени одного Христового Тіла».

Патріарше та Синадальне Послання Константинопольської Церкви (1895 р.) також пише про візірць єдності:

П. 14: «Звертаючись до Отців та вселенських Соборів Церкви перших дев'яти століть, ми переконуємось, що ніколи Римський єпископ не вважався найвищим начальником і безгрішним главою Церкви і що кожний єпископ є голова і настоятель своєї помісної Церкви, підпорядковуючись тільки соборним постановам і рішенням вселенської (католицької) Церкви, єдино безгрішним, і в ніякий спосіб не був, як показує церковна історія, винятком із цього правила і Римський єпископ» (див.: Окружное Патриаршее и Синадальное Послание Константинопольской Церкви по поводу энциклики Льва XIII о соединении Церквей от 20 июня 1894 года (1895 г.) // Догматические Послания Православных иерархов XVII-XIX веков

твердження УПЦ (МП) про неканонічність, наприклад, УАПЦ, то аргументація УПЦ (МП) не є достатньою для того, щоб УГКЦ не підтримувала по-

о православної вере. – Свято-Троїцькая Сергієва Лавра, 1995. (Далі – *Догматические Послания Православных иерархов*). – С. 256).

«Святі Отці (Церкви) визнавали єпископа Риму тільки як єпископа царської столиці імперії; надавши йому почесний привілей головування (предсідательства), дивилися на нього просто як на першого поміж іншими єпископами, це значить – першого поміж рівними; такий же привілей дали потім і єпископу міста Константинополь, коли це місто стало царською столицею в Римській імперії, про що свідчить 28 правило Четвертого Вселенського Халкедонського Собору [...]. Це правило представляє, що Римський єпископ рівнозначний єпископу Церкви Константинопольської і єпископам інших Церков, і в жоднім правилі й ні в кого з Отців (Церкви) нема і натяку на те, що єпископ Риму є єдиним начальником Вселенської Церкви і безгрішним суддею інших єпископів Незалежних і Автокефальних Церков...» (там само, п. 15. – С. 258-259).

«Кожна окрема Автокефальна Церква на Сході і на Заході була повністю незалежна і самоуправна в часах семи Вселенських Соборів (34 та 35 апостольське правило; пор.: 6 і 7 прав. I Всел. Соб.; 2 і 3 прав. II Всел. Соб.; 8 прав. III Всел. Соб.; 6, 36 і 39 прав. IV Всел. Соб.). Як єпископи Автокефальних Церков Сходу, так і єпископи Африки, Іспанії, Галлії, Германії і Британії управляли справами своїх Церков – кожний через свої помісні Собори, а Римський єпископ не мав права втручатися, і сам підкоряючись (вселенським) соборним постановам. Із важливих питань, що потребували затвердження Вселенської Церкви, звертались до Вселенського Собору, який єдиний був і є найвищою владою у Вселенській Церкві. Такий старовинний устрій Церкви: єпископи були незалежні один від одного і вповні вільні в межах довіреної їм території, підпорядковуючись тільки соборним постановам, а на Соборах вони були присутні як рівні між собою; ніхто з них не проявляв будь-коли схильності до монархічного права над Вселенською Церквою; якщо ж інколи деякі славолюбні єпископи Риму проявляли особливі домагання незнаної в Церкві всевладності, то таких належним чином викривали й осуджували» (там само, п. 16. – С. 259-260).

Ще можна прочитати:

«Церква має ту владу, що може за посередництвом Вселенського Собору досліджувати Писання, судити Патріархів, Пап, Єпископів; може піддавати їх, залежно від важкості провини, покаранню та покуті, згідно приписів правил» (пит. 86). (Див.: Православное исповедание Кафолической и Апостольской Церкви Восточной (1662) // *Догматические Послания Православных иерархов...* – С. 61).

Також:

«Так Отцями нашими були суджені та осуджені за посередництвом Собору Гонорій, Папа Римський, Діоскур, Папа Олександрійський, Македонії і Несторій, Патріархи Константинополя, Петро Кнафея, Патріарх Антіохії та інші» (Окружное Послание Единой Святой Православной и Апостольской Церкви ко всем православным христианам (1848 р.) // *Догматические Послания Православных иерархов...* – С. 215).

«Протягом дев'яти століть Вселенських Соборів Східна Православна Церква ніколи не визнавала надмірних прив'язань Римських єпископів щодо примату, отже – і не підчинялась їм, як про це ясно свідчить церковна історія» (там само, п. 17. – С. 260).

дальших відносин з УАПЦ як з повноцінною Церквою.¹² Бо такі самі аргументи були б чинні й стосовно УГКЦ, якби ця Церква, задля більш рішучого прямування до внутрішньої єдності Київської Церкви, не мала деяких проблем з «фактом повноти римської церковності», тобто з римською еkleзіологією. Якби існував одностайний внутрішній консенсус і, наприклад,

У Посланні Єдиної Святої Вселенської і Апостольської Церкви до всіх православних Християн (1848 р.) пишеться:

«Хто з Отців або нас самих відкидає представлене їй (Церкві Риму) церковними правилами першенство в єрархічному порядку... Однак бачимо в ній і головування [...], замінене з братських відносин та єрархічного першенства – на панівне (монархічне). [...]»

(У п. 13): Гідність її (Церкві Риму) не в пануванні і не в чолуванні, яких і сам Петро ніколи не отримував, а в братерському старійшинстві у Вселенській Церкві і першенстві, наданому папам задля знаменитості й древності їхнього міста. Так і IV Вселенський Собор, зберігаючи узаконену III Вселенським Собором незалежність Церков, слідуючи II Вселенському Соборові (прав. 6), що назвав владу папи над Західною Церквою не більше як звичаєм, проголосив, що «Отці належно дали першенство (престолу древнього Риму), оскільки це була царська столиця» (кан. 26), але не сказав нічого про присвоєне ними (папами) прємство від Апостола Петра й особливо про намістництво Римських єпископів і про їхнє вселенське пастирвання» (див.: Окружное Послание Единой Святой Соборной и Апостольской Церкви ко всем православным христианам (1848 р.) // *Догматические Послания Православных иерархов...* – С. 220-221; 223-224).

Патріарх Йосиф (Сліпий) у листі до кардинала Перекатіла, голови Комісії з ревізії канонічного права для Східних Церков, висловлювався так:

«Становище Римського Архисерея має бути в формі нагляду і готовності вступати у надзвичайних обставинах або в наглих потребах. Як норма, папа не повинен бути органом звичайної адміністрації якоїсь Східної Церкви» (Й. Сліпий, *Твори*, див. прим. 8. – Т. 14. – С. 299).

«Пропоновані канони є яким показником, що з'єднання з Римом означало б для Східних Церков втрату їх автономії, повну підчиненість і зведення їх до стану нижчості. Чи це є дійсно є в намірі папів і Католицької Церкви?» (там само. – С. 299).

У баченні Блаженнішого Йосифа Сліпого папа є посередником і координатором між Помісними Церквами і ширше – між Сходом і Заходом (див: Й. Сліпий, *Твори*, див. прим. 8. – Т. 3-4. – С. 165-166; пор.: М. Бендик, *Помісність Української Греко-Католицької Церкви та її бачення Патріархом Йосифом Сліпим*. – Львів, 1996. – С. 14-17).

¹² Те саме можна сказати, наприклад, про УПЦ КП. Як видно з розвитку діалогу між Константинопольським патріархатом, УАПЦ і УПЦ КП, аргумент канонічності є дуже відносним (див. матеріал «Процес об'єднання українського православ'я під егідою Вселенської константинопольської патріархії розпочався» на офіційному сайті УПЦ КП в Інтернеті (www.kievpatriarch.org), розділ «Денні вістки за 2000 рік», за 11 листопада 2000 р.). Згадуючи Православні Церкви, варто застановитися над усвідомленням православними повноти своєї церковності, яке відображено в багатьох документах, наприклад:

нині УГКЦ проголосила б сопричастя з УАПЦ за взаємною згодою цих двох Церков, то Рим міг би лише теоретично ставити перепони, але в сопричасті чи в канонічній «повноті церковності» не зміг би відмовити, не потоптуючи своїх власних екуменічних постанов. А що вже напевно, то

– у Патріаршому та Синодальному Посланні Константинопольської Церкви (1895 р.):

«Східна Православна Церква справедливо хвалиться у Христі, що вона є Церквою Семи Вселенських Соборів та дев'яти перших століть, отже єдиною, святою, вселенською (католицькою) і апостольською Христовою Церквою...» (п. 20). (Окружне Патріаршое та Синодальное Послание Константинопольской Церкви по поводу энциклики Льва XIII о соединении Церквей от 20 июня 1894 года (1895 г.) // *Догматические Послания Православных иерархов*, див. прим. 11. – С. 263);

– у Постанові Третьої Передсоборної Всеправославної Конференції «Православна Церква та екуменічний рух» (Шамбезі, 5 листопада 1986 р.):

«Православна Церква в глибокому переконанні та церковній самосвідомості, що вона є носієм і свідком віри і Традиції Єдиної, Святої, Соборної та Апостольської Церкви, твердо вірить, що вона займає центральне місце у справі наближення поєднання християн в сучасному світі» (п. 1). (Решение Третьего Предсоборного Всеправославного Совещания «Православная Церковь и экуменическое движение» // *Православие и экуменизм. Документы и материалы 1902-1998* / Ред. Е. Карманов, Р. Семеникова, Н. Давикова. – Москва, 1999. (Далі – *Православие и экуменизм*). – С. 357);

– у Постанові Третьої Передсоборної Всеправославної Конференції «Відношення Православної Церкви до решти християнського світу» (Шамбезі, 5 листопада 1986 р.):

«Православна Церква, як Єдина, Свята, Соборна та Апостольська Церква вповні усвідомлює свою відповідальність за єдність християнського світу...» (Решение Третьего Предсоборного Всеправославного Совещания «Отношение Православной Церкви к прочему христианскому миру» // *Православие и экуменизм...* – С. 362);

– у документі Ювілейного Архиєрейського Собору РПЦ «Основні принципи відношення Російської Православної Церкви до інославіків» (Москва, 14 серпня 2000 р.):

«Православна Церква є правдива Христова Церква, утворена Самим Господом і Спасителем Нашим, яку утверджує і наповнює Святий Дух, – Церква, про яку сам Господь і Спаситель сказав: "... збудую мою Церкву й пекельні ворота її не подолають" (Мт. 16, 18). Вона є Єдина, Свята, Соборна (Кафолічна) і Апостольська Церква, хранительниця і подательниця Святих Тайн по всьому світу, "стовп і основа правди" (1 Тим. 3, 15). Вона несе повну відповідальність за проповідання Правди Христового Євангелія, а також повноту влади свідчити про "віру, раз назавжди передану святим" (Юд. 3)» (п. 1.1).

«Православна Церква є правдива Церква, в якій незмінно зберігається Святе Передання і повнота спасительної Божої Благодаті. Вона зберегла в цілості й чистоті священне преемство апостолів і святих отців. Вона свідомо тотожності свого вчення, богослужбової структури і духовної практики Апостольському Проповіданню і Переданню Древньої Церкви» (п. 1.18).

«Наше завдання стосовно них [інославіків] повинно полягати... в тому, щоб [...] розкрити їм нашу віру і незмінне переконання, що тільки наша Східна Православна Церква, зберігши незмінним і повним всецілий скарб Христовий, є тепер Вселенською Церквою... (п. 4.1). (Див.: Офіційна Інтернет-сторінка РПЦ: <http://www.russian-orthodox-church.org.ru/>).

сотеріологічна та еклесіологічна повнота, яка є єдино остаточно важлива, не постраждала б у ніякий спосіб.¹³

Ще раз дякую богословам за розробку Концепції і сподіваюся, що викладене мною бачення проблеми теж допоможе усвідомити потребу змін та збільшення зусиль, щоб прямувати шляхом повноти церковності для досягнення спасення.¹⁴

Пропоную теж певні конкретні зауваги до документа:

1. У преамбулі Концепції, де говориться, що «єпископат Церкви прийняв рішення відновити євхаристійне сопричастя з Єпископом Риму», треба для об'єктивності конче додати: «втративши при цьому сопричастя з матерньою Церквою». Це, зрештою, написано в № 22, але повинно бути й у вступі, оскільки це дуже важливий момент.

2. У Концепції не міститься поняття власного навернення УГКЦ. Не видно покаяння Церкви за гріхи кожного з її членів, які без сумніву спричинилися до порушення первинної гармонії, попірання основоположного елементу єдності, який був у Київській Церкві. Багато представників УГКЦ (для прикладу – єп. Хомишин) грубо порушувало елементарні правила пошани до православних братів. Хоча вони робили це на підставі «офіційної римської» еклесіології, провина залишається провиною.¹⁵

¹³ Патріарх Йосиф (Сліпий) у посланні «Про поєднання в Христі» від 3 червня 1977 р. писав:

«Очевидно, це зближення мусить відбуватися зі зрозумінням, поволи і поступово. Здаймо собі раз справу, скільки хитрості вживають наші вороги, щоб піддержати розлам і роз'єднання між нашими Церквами. Будьмо собою! Дивімося на своє власне духовне добро, на спасіння наших душ – і тоді буде між нами єдність, в першу чергу на церковному полі, а опісля на національному й державному! Треба добро Церкви й народу ставити вище своєї марної амбіції і своїх особистих чи гуртових користей! [...] Це дуже вірадиний об'яв, що це починають розуміти й відчувати всі віруючі України різних релігійних груп, що об'єднавшись в одну помісну українську Церкву під проводом патріарха, станемо твердиною, об яку будуть розбиватися всі ворожі удари, так релігійні, як і політичні» (Знаки Часу, див. прим. 9. – С. 143-145).

¹⁴ Дякую докторантам: асистенту ЛБА Василеві Тучалцю, Ігореві Шабану та Юриві Сажвуку – за цінну допомогу.

¹⁵ Заява єпископів і чернечих настоятелів Східних Католицьких Церков Європи «Про єкуменічне зобов'язання» (Ніредьгаза, 5 липня 1997 р.):

«Перед історією наших відносин з православними братами, позначеною певними болісними споминами, та за те, за що Східні Католицькі Церкви несуть свою відповідальність протягом століть, разом з нашим Святішим Отцем Іваном Павлом II просимо прощення (пор: Ut unum sint, № 88) в надії взаємного примирення» (див.: В пошуках ідентичності. Студійні дні в Ніредьгазі. – Львів: Монастир Монахів Студитського Уставу. Видавничий відділ «Сайчадо», 1998. – С. 189).

3. У № 3 останнє речення: «В УГКЦ соборність усіх вірних виявляється та розбудовується соборністю єпископів, яка виражається в їх евхаристійному та синодальному зібранні» треба доповнити словами: «під проводом Верховного Архієпископа». Це в еkleзіології своєсправної помісної Церкви такий самий центральний елемент, як вказане в № 3 Концепції «служіння Вселенського Архієрея», коли йде мова про «соборність усіх вірних». Тут теж треба для ясності й чіткості додати прикметник «Римського», бо, наприклад, Константинопольський патріарх теж є Вселенським Архієреєм. Такий самий порядок речей повинен би застосовуватись кожного разу, коли говориться про «Апостольську Столицю» (№ 11) чи «Апостольський Престол» (№ 17 – в заголовку; № 19 – два рази; № 20; № 22 – два рази; Практичні кроки, № 3), бо так само треба враховувати, що у Вселенській Церкві існують різні Апостольські Престоли.

4. У № 6 Концепції було би більш реалістичним і менш ейфорійним замінити твердження, що УГКЦ «втішається повним сопричастям з усіма помісними Католицькими Церквами» реченням: «Втішається повним сопричастям з Римською Церквою і тими [Церквами], які з нею в сопричасті чи підпорядкуванні». Такий правильний акцент на нині існуючу еkleзіологічну унікальність і ексклюзивну першість Церкви Риму зрештою вказано в № 39 Концепції. Ми, на жаль, не є в практичному прямому сопричасті з іншими Церквами. Ми в підпорядкуванні Римові, інші також, і звідси між нами «братній» зв'язок.

5. У № 7 було би правильніше більш точно вказати на те, що «історично Київська Церква була відкритою до взаємин із БАГАТЬМА світовими центрами християнства».

6. У № 11 Концепції говориться про «намагання налагодити постійну співпрацю...» з Всесвітньою Радою Церков. Думаю, що це неможливо, бо це неписана прерогатива єдиної Римської Апостольської Столиці. Думаю,

Звернення Блаженнішого Івана Мирослава (Любачівського) до російського народу та Московського Патріархату РПЦ (6 листопада 1987 р.):

«Наслідуючи приклад Христа, ми простягаємо руку російському народові та Московському Патріархатові у знак прощення, примирення та любові. Як ми це вчинили, примирюючись з народом Польщі, ми повторюємо слова Христа: «Прости нам провини наші... як і ми прощаємо» (Мт. 6, 12). Будучи братами в Христі, значні поважати один одного, навміємо жити спільно, пам'ятаючи, що об'єднує нас спільна віра в Христа» (М. Гринчишин. Современное состояние Греко-католической церкви на Украине // 400 лет Брестской церковной унии 1596-1996. Критическая переоценка. – Москва, 1996. – С. 60. Пор.: Становище Блаженнішого Мирослава Івана до резолюції 7-ої сесії Спільної міжнародної комісії для проведення богословського діалогу між Римо-Католицькою та Православною Церквою (Рим, 3 серпня 1993 р.) // *Мончак. Самоуправна*, див. прим. 2. – С. 170).

що до цієї ж категорії входить також офіційна і постійна співпраця з «Конференцією Європейських Церков».

7. Наприкінці № 12, коли говориться про церковне порозуміння, слід додати ще таке важливе уточнення: «на засадах виключно церковних».

8. У № 14 слід бути більш реалістичними й говорити про прищеплення культури порозуміння та співпраці «в громадах (парафіях і монастирях)» замість загального слова «в суспільстві».

9. У заголовку, що передує № 17, слід додати прикметник «Римський» до «Апостольський Престол», а також замінити «Помісними Католицькими Церквами» на «від нього залежними Церквами».

10. У № 18 Концепції замінити «УГКЦ... є повноправною Церквою-Сестрою для інших Помісних Церков» на «УГКЦ... хоче бути...».

11. На початку в № 20 написати: «В Україні, впродовж останніх...». Також, можливо, треба замінити «поряд із Церквами», бо ж у минулому в нас була і Вірменська Церква.

12. Далі, вислів «обидві помісні Церкви» не відповідає канонічній реальності Римської Церкви в Україні, вистачить написати «обидві Церкви».

13. Речення: «Співпраця на одній території двох помісних Церков, які є частиною однієї Католицької Церкви» треба канонічно й еклезиологічно перефразувати на «співжиття на одній території двох Церков, які є по-своєму учасниками однієї Католицької Церкви». Бо ми не є частиною Римо-Католицької Церкви (те, що тут написано «Католицька Церква»). Ми є в повноті, яку нам дає сопричастя. Натомість українські латинники є частиною Римо-Католицької Церкви.

14. У № 21 говориться про бажання «Святішого Отця». Якого? Очевидно, що Івана Павла II, Римського Святішого Отця, а не Київського, чи Московського, чи Олександрійського, але – в екуменічному документі – це треба уточнити.

15. У № 23 подано загальне, однак пусте твердження про «досвід Студійної групи Київської Церкви». Чому? Бо не уточнено, який той досвід, і поки що не було ніякого офіційного церковного сприйняття ані оцінки такого досвіду зі сторони УГКЦ.

16. У № 24, підпункт а), де говориться, що УГКЦ «уболіває за триваллий період ворожнечі... з Православ'ям», потрібно обов'язково додати «за який відчувається співвинною».

17. У № 25 також існують деякі термінологічні проблеми, а саме: коли говориться про «негативне ставлення Православ'я і сучасного Католицизму до "уніатизму"», то вислів «сучасний Католицизм» слід замінити на інший термін, можливо – «сучасна Римська концепція Церкви». Далі в тексті радше треба говорити про «конкретну форму сопричастя» замість «унії».

18. У № 32 після слів «Української Православної Церкви» треба додати або «Московського патріархату», або в дужках «екзархат Московського патріархату» чи інше уточнення (типу «Українська Православна Церква (колишня УПЦ МП)»), бо в теперішньому формулюванні доводиться задумуватися, щоби зрозуміти, про кого йде мова. А наша мета – чіткість, любов, правда.

19. У «Практичних кроках», у п. 2 підрозділу «Патріарша екуменічна комісія», вирає новий термін «Східні Католицькі Церкви-Сестри». Треба перевірити весь текст, щоб упевнитися, чи всі терміни відповідають задуму авторів, бо дотепер були терміни: «Помісні Католицькі Церкви», «Греко-Католицькі Церкви», кожен із яких вказує на *подібну*, але *іншу* дійсність. Звертаю увагу, що в № 5, підпункт д), з'являється ще інший новий для даного тексту термін: «Церкви і церковні спільноти».

20. У №№ 4, 5, 7 і 8 говориться про «ченців» і про «монахів» як про одну дійсність. У літературній мові так воно і є, але канонічна мова робить розрізнення між станами. Тут треба всюди замінити «монаший» на «чернечий».

21. У № 14, підпункт б), пишеться, що навчальні катехитичні заклади «навчають католицькому вченню про екуменізм». Чи це означає, що немає окремої екуменічної концепції УГКЦ?

22. У № 15 уточнити, про якого «Святішого Отця» говориться.

23. У Концепції немає ніякої згадки про таку важливу частину спадщини УГКЦ, як «мучеництво і екуменізм».

24. Хотілось би, щоб у Концепції було подано глибше богословське обґрунтування церковної єдності, яке б спиралося на тринітарний характер єдності, а також щоб наголошувалися такі важливі елементи християнського благочестя, як «благодать» і «благодарення», щоб надати змісту внутрішній і зовнішній єдності Церкви.

25. Коли говориться про київську концепцію екуменізму, то думаю, що чи загально, чи в науковому апараті треба в підтемі згадати: еклезіологію Церков-Сестер митрополита Київського Іларіона, унійний меморіал митрополита Мисаїла (1476 р.), унійний меморіал Петра Могили (1645 р.), а також т. зв. артикули Берестейського порозуміння і, зрештою, доповідь вл. Василя (Медвіта) «Екуменічна тотожність УГКЦ в лоні Вселенської Церкви», виголошену на Синоді єпископів УГКЦ 1 вересня 1998 р.

26. До «Документів Католицької Церкви» треба, зокрема, додати:

1. Апостольський лист Римського Архієрея Івана Павла II з нагоди 400-річчя Берестейської Унії.

2. Апостольський лист Римського Архієрея Івана Павла II з нагоди 350-річчя Ужгородської Унії.